

УДК 128.3-051

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v039.2022.10>

С. Т. Репетій

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6946-0142>

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри практичної психології

Київського університету імені Бориса Грінченка

ДУХОВНІСТЬ В ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИХ ВИМІРАХ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

Постановка проблеми. Сьогодні наша країна переживає важкі часи, пов'язані з війною, з людськими трагедіями. Війна торкнулась майже кожного. Велика кількість нашої країни змушена емігрувати. Події, що відбуваються у світі, показують, – байдужих людей немає. У свідомості людей, особливо молоді, відбувається зміна ціннісних орієнтацій, переосмислення власного буття, пошуки мети та сенсу життя. Криза сьогодення спонукає державних діячів, учених знаходити вихід із даного становища.

Історія філософії доводить, що в періоди глобальних подій, які відбуваються в суспільстві і загрожують життю, людство, шукаючи спасіння, шляхи виходу із ситуацій звертається саме до своїх внутрішніх екзистенціалів, до духовності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «духовність» походить від категорії «дух». У філософії категорія «дух» розглядається як найвища природа буття вільної сутності, що виражається у здібності до пізнання і самопізнання, творчості і самотворенню. Дух включає в себе такі явища як розум, свідомість, воля, які є інтегруючим принципом внутрішнього і зовнішнього світу [9, с. 113].

Проблема духу цікавила ще античних учених, мудреців. Філон Александрійський є одним із перших філософів, що дав характеристику духу. За Філоном дух – це мудрість, пізнання, Божественна сила, Логос. Учений вважає, що людина отримала дух як дар Божий [3].

М. Бердяєв відмічає такі властивості духу, як свобода, сенс, творча активність, цілісність, любов, цінність, звернення до вищого божественного світу та єднання з ним [1, с. 251]. Вчений зазначає, що саме через дух людина є образом і подобою Божою. Духовність за М. Бердяєвим, є «найвища якість, денність, найвище досягнення в людині» [1, с. 233].

Отже, феномен духовності є репрезентацією людини і зумовлює її буття на всіх етапах розвитку цивілізації.

Сучасний вітчизняний вчений Н. Хамітов у своїх дослідженнях великого значення надає категоріям душевності та духовності як глибинним стратегіям людського буття, які визначають його трансцендуючий та комунікативний харак-

тер і в своїй єдності складають основу особистості [9, с. 115].

Категорія «буття» у філософській антропології розглядається як загальний спосіб існування людини. Вчені С. Крилова, Н. Хамітов, Т. Лютий, С. Мінева, Т. Розова розглядають такі форми буття: буденне, граничне, позамежне [9, с. 115].

Розглянемо як кожна форма буття відповідає рівню розвитку духовності людини.

Метою статті є аналіз кореляції духовного розвитку особистості з екзистенціальними формами буття: буденною, граничною, позамежною.

Виклад основного матеріалу Духовний рівень розвитку можна визначати за такими компонентами: духовна самосвідомість, духовна спрямованість, духовні риси характеру, духовна креативність, духовне спілкування, духовний досвід [6, с. 76]. Розглянемо кожний компонент.

Самосвідомість у філософії розглядається як виділення людиною себе із об'єктивного світу, усвідомлення свого ставлення до світу, себе як особистості, своїх дій, думок, почуттів, бажань, інтересів.

Як зазначає І. Булах «...самосвідомість, задаючи імпульс розвитку людини, безпосередньо включаючись у процес формування її чуттєво-образної сфери та поведінки, виступає в процесі особистісного становлення провідною силою» [2, с. 15].

За Е. Помиткіним, духовний рівень свідомості людини характеризується розумінням того, що Всесвіт – єдиний організм, а Земля – його невід'ємна частина [5]. Отже, рівень духовної самосвідомості особистості характеризується усвідомленням себе та інших єдиними клітинами Всесвіту, що впливає на взаємостосунки та поведінкові акти.

Духовна спрямованість людини визначається її ціннісними орієнтаціями в бутті. У філософії традиційно цінності поділяються на матеріальні (економічні, технічні, вітальні) та духовні (релігійні, моральні, естетичні, правові, філософські, політичні), які взаємопов'язані і гарантують існування людини як цілісної духовно-тілесної істоти.

Сенсом існування людини як такої є її потреба у духовних цінностях, підпорядкування їм свого життя. Показником рівня розвитку духовності

особистості є здатність орієнтуватися на вищі трансцендентальні цінності, а саме, Віру, Надію, Любов, і спрямованість на реалізацію ідеалів Краси, Добра та Істини в повсякденному житті [5].

Характер як сукупність сталих психічних особливостей людини у філософії розглядають у залежності від її світогляду. Тобто, від моральних принципів, поглядів, переконань залежить спрямованість діяльності людини, ставлення до буття. Ставлення до себе визначається рівнем розвитку самосвідомості, наявності адекватної самооцінки.

У особистості, яка свідомо стала на шлях духовного самовдосконалення мають проявлятися такі риси характеру, які ми визначили як духовними: цілеспрямованість, справедливість, обов'язковість, відповідальність, щирість, доброзичливість, принциповість, порядність, високиморальність, які проявляються у бутті, діяльності, ставленні до себе і оточуючих [6].

Спілкування є духовною потребою кожної особистості як представника суспільства. Як соціальне явище спілкування охоплює всі сфери буття і діяльності людини. Духовне спілкування передбачає ставлення до кожного і себе як до частин єдиного організму (Всесвіту), а до тваринного і рослинного світу – як причетності до цього організму. Таке ставлення сприяє розвитку духовного єднання з Іншим. Об'єднуючою силою, яка лежить в основі духовного спілкування, є безумовна любов.

За загальноприйнятим визначенням поняття "креативність" тлумачиться як здатність здійснити або яким-небудь іншим способом створити щось нове: нове рішення проблеми, новий метод або інструмент, новий витвір мистецтва.

Аналіз досліджень зарубіжних та вітчизняних авторів дозволяє зробити висновок, що креативність є сукупністю особистісних якостей людини, які сприяють її саморозкриттю, самореалізації, у контексті нашого дослідження – духовному самовдосконаленню, забезпечують екзистенціальні перетворення, що впливає на її форму буття. Тому ми розглядаємо цей компонент духовності як креативний.

Для розвитку духовної креативності особистості, на нашу думку, потрібне поєднання духовного (за В. Плікніним) і логічного мислення, яке дозволяє голограмно бачити причинно-наслідкові зв'язки різних ситуацій, розуміти дуальність світу. Причина будь-якої ситуації знаходиться у духовному вимірі, у фізичному – її наслідок. Вирішення проблеми, прийняття рішення з урахуванням означеної думки сприяє розвитку креативного компонента духовності особистості, що відображується на її життєдіяльності.

Духовний досвід накопичується через опанування особистістю теоретичного знання з проблеми

духовного самовдосконалення та застосування його на практиці. Таким чином накопичений досвід з духовного розвитку стає фіксованою установкою і непомітно для самої особистості впливає на її життєві позиції [6].

Для досягнення поставленої мети необхідно розглянути характерні риси, властиві кожній формі буття.

На думку Н. Хамітова буденне буття можна охарактеризувати як покірність Іншому та іншим, невизначеність власного шляху і страх екзистенціального вибору. Це насолода несвободою, відсутністю відповідальності, що призводить людину до рівня об'єкта маніпуляцій. Вчений зазначає, що в буденності можливо проявляти велику зовнішню активність, однак вона завжди задана ззовні, а не внутрішньо, глибинно. Філософ підкреслює: «Людина із буденним світоглядом абсолютно залежна від переважаючих ідеологічних установ та цінностей. Головною рисою людини із буденним світоглядом є її несамостійність. Носій буденного світогляду знаходиться під впливом маси людей. Буденний світогляд не є творчим і не володіє здібністю до саморозвитку» [9, с. 218–219].

Форма буденного буття, на думку Н. Хамітова, підтримується волею до самозбереження та до продовження роду.

Потрібно зазначити, що світогляд – це, насамперед, явище духовного світу людини, фундаментом якого є свідомість.

Рівень свідомості людини з буденною формою буття відповідає індивідуалістичному, а духовності – егоцентричному. У повсякденному бутті найголовнішими постають індивідуалістичні цінності: особиста безпека, різноманітні задоволення, популярність, визнання (за Е. Помиткіним). На духовному рівні людина усвідомлює себе «центром Всесвіту», потребує уваги, постійного піклування, ставить власне «Я» і свої інтереси понад усе. У рисах характеру можуть проявлятися такі якості як необов'язковість, безвідповідальність [6].

За вченням В. Соловйова рівень розвитку свідомості людини корелює із силою напруги любові та за широтою її об'єму, оскільки він проявляється у ставленні не тільки до себе, окремої людини, а й до всього сутнього [8, с. 218–219]. Егоцентричному рівню духовності сили любові вистачає тільки для себе.

Якщо індивід має сім'ю, то напруження любові збільшується, рівень свідомості розширюється до сімейного рівня, та буттєвість може не виходити за свої межі і спрямовує його життєдіяльність на задоволення сімейних матеріальних потреб.

Зрозуміло, що для будь-якої людини необхідно задовольняти базові фізіологічні та тілесні потреби в їжі, одязі, житлових умовах, безпеці

тощо. Та, якщо всі духовно-душевні сили спрямовані на здобуття матеріальних цінностей, задоволення тілесних потреб, то людина, як духовна сутність, не виконує своє завдання, з яким вона прийшла на Землю.

Перейти на вищий ступінь духовного розвитку, і, відповідно, на наступну форму буття, а, саме, граничне, на нашу думку, можливо шляхом усвідомленого життя та екзистенціального самостворення. На це здатна людина з особистісним світоглядом. Відомо, що індивід стає особистістю в міру того, як у нього формується свідомість, самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, здатність брати участь у житті суспільства, виконувати соціальні функції.

С. Крилова, щодо особистості, яка має особистісний світогляд, зазначає: «...особистість – це глибинна реальність внутрішнього світу людини, яка характеризується унікальністю та відкритістю, що реалізуються в самопізнанні, самотворенні й проявляються у вчинках, відносинах або артефактах культури» [9, с. 194]. Показником особистісного світогляду є глибокий аналіз свого існування, місця в суспільстві.

У «Словнику філософської антропології» особистісний світогляд розглядається як «світогляд, що відображує граничне буття людини і відрізняється самостійністю, критичністю та творчим характером. Особистісний світогляд передбачає самосвідомість і самопізнання, внутрішній погляд, увагу до динаміки розвитку внутрішнього світу. Особистісний світогляд є підвалиною створення нових цілей, ідеалів та цінностей» [9, с. 217].

Однак, як зазначає Н. Хамітов, пробудження своєрідності та особистісного може принести страждання. За визначенням ученого граничне буття це «... вимір людського буття, в якому відбувається свідомий вихід за межі буттєвості з її безособистісною гармонією в екзистенційний простір, в якому людина актуалізує особистісні можливості, стаючи при цьому трагедійно одинокою. У граничному бутті людина виходить дякуючи реалізації волі до влади та волі до пізнання і творчості. Це закладає екзистенційні основи суперечності граничного буття» [9, с. 69].

Н. Хамітов зазначає, що наше сьогодення схоже на час періоду еллінізму [8]. Вивчення особливостей даної епохи свідчить, що у періоди війни, соціальних катастроф людство шукало спасіння, заспокоєння, душевну рівновагу, духовні ціннісні орієнтації у своїх внутрішніх структурах шляхом відсторонення від зовнішнього світу і занурення у себе. Саме такий час сприяє переходу людських мас від буттєвого до граничного буття.

Велика частина людей губить свій затишок, комфорт, спокій, матеріальні цінності. Багато хто завдає собі питання: «Хто Я?», «Навіщо Я?»,

«Яка мета мого життя?». У свідомості людей відбувається перетрансформація цінностей. Іде розуміння того, що власне життя пов'язане із буттям суспільства. Власні та сімейні потреби тісно переплітаються із суспільними інтересами та потребами.

В ідеалі, сім'я є колективом, який характеризується стосунками, що передбачають взаємоповагу, взаєморозуміння, взаємодопомогу. Виховання таких стосунків може привести до розвитку соціальних цінностей. Переважання соціальних цінностей свідчить про розуміння того, що сімейне життя тісно пов'язане з рівнем життя суспільства і покращення умов суспільного життя позитивно позначиться на кожній сім'ї.

Сімейні цінності, для яких вагомою, (за Е. Помиткіним) є орієнтація на сімейний добробут, вигідний шлюб, спокійну старість і слухняних дітей поступово поступаються соціальним. Серед домінантних громадських цінностей сьогодні виокремлено такі як мир в Україні, економічне зростання, соціальна справедливість, взаємодопомога, порозуміння між громадянами, добробут держави.

Рівень духовності відповідає соціальному. Любов (за В. Соловйовим) досягає ступеня національної (або патріотизму) та загальнолюдської, що може проявлятися у жертвовності своїми особистими благами і самим життям. Людина усвідомлює себе членом співтовариства, патріотом своєї країни.

Таким чином, граничне буття, за вченням Н. Хамітова, породжує особистісне начало в людині і заперечує буденність, це прорив до свободи. Необхідно зазначити, що заперечення буденної форми буття передбачає самостійний усвідомлений вибір. Воля вже переходить на вищий ступінь – до влади над собою, зокрема над екзистенціальними якостями.

Перехід на вищий ступінь буття не заперечує наявність буденних цінностей. Та змінюються акценти і мотивація. Особистісний дух одухотворює душу. В особистості активізується творчий потенціал, розкриваються глибинні тяжіння душі до Краси, потреба робити Добро, що відображується в поведінкових актах, соціокультурній діяльності.

Поза межне буття передбачає спрямування волі особистості до свободи і любові: «... у поза межному бутті людини здійснюється метаморфоза волі у натхнення, а творчість виходить за межі об'єктивації, стаючи актуалізацією – творінням себе і простору продуктивної комунікації. У поза межному бутті процес трансцендування, який визначає людське буття взагалі, відчуває фундаментальну метаморфозу. Людське буття стає не просто трансценденцією і не просто самотрансценденцією; воно стає антропотрансценденцією –

подоланням меж і буттєвого, і граничного буття людини, створенням гармонії особистості та комунікації особистостей в любові і волі. Фундаментальною ознакою позамежного буття є переживання безсмертя особистості» [9, с. 67–68].

На духовному плані людина усвідомлює себе частиною Всесвіту, мешканцем планети Земля. Приходить розуміння того, що всі люди – клітини єдиного Всесвітнього організму, що сприяє розвитку чуття єднання з Іншим. Об'єднуючою силою, що сприяє консолідації суспільства є безумовна любов, яка проявляється у сприйнятті будь-якої людини, незважаючи на вік, статус, національну приналежність у всій її цілісності без осуду і претензій. Це високий рівень духовності [6].

Особистість, що живе з безумовної любов'ю в серці пізнає внутрішнього Логоса, реалізує себе у самотворенні і артефактах культури.

У позамежному бутті життєдіяльність людини, що живе з безумовною любов'ю, спрямовує її до святості – здатності сприймати людину як образ Божий, розрізнати її та вчинок, уміти стати її «духовним адвокатом», не поділяти людство на «своїх» і «чужих». За Н. Хамітовим, святість – це влада любові і непротидіяння злу насиллям, що проявляється в стихії вчинку і змінює світ [9, с. 322].

Глобальні проблеми, що відбуваються у світі спонукають не тільки політиків, а й учених-філософів шукати шляхи примирення, розвитку гуманізму в суспільстві. Досить часто починають зустрічатись висловлювання щодо розвитку ноосфери, ноосферної цивілізації. Розробляючи концепцію ноосфери В. Вернадський розглядав її як сферу людського розуму. Досліджуючи питання ноосферної цивілізації сучасні вітчизняні вчені С. Пирожков і Н. Хамітов зазначають: «Можна впевнено констатувати, що В.І. Вернадський дає визначення ноосфери, в якому зроблено наголос на творчому розвитку людини, яка може змінювати світ: «Ноосфера є нове геологічне явище на нашій планеті. В ній уперше людина стає найвизначнішою геологічною силою. Вона може і повинна перебудувати своєю працею і думкою сферу свого життя, перебудувати докорінно порівняно з тим, що було раніше. Перед нею відкриваються все ширші і ширші творчі можливості» [4, с. 73].

Далі вчені підкреслюють, що ноосфера – це продукт діяльності людини, а не якась особлива «мисляча оболонка» Землі, що існує незалежно від людини і «використовує» її для свого саморозвитку [4, с. 76].

Наше сьогодення показує актуальність розвитку творчого потенціалу особистості, що є атрибутом духовності, набуттю волі до свободи і любові, оскільки постає «... необхідність розвитку нового філософського світогляду ноосферної цивілізації, в якому відбувається метаморфоза ціннос-

тей. Цінності безпеки і влади, на яких будується сучасна глобальна цивілізація у своїх потворних гібридних виявах, у цьому світогляді перестають бути головними, такими, що визначають сенс людського буття. На їхнє місце приходять цінності свободи й любові, які актуалізують в особистості ноосферної цивілізації процеси гуманістичної творчості й співтворчості, які на геополітичному рівні породжують відносини консенсусу і справжньої консолідації, без чого вирішення глобальних проблем людства є неможливим» [4, с. 76].

Висновки. Отже, можна зазначити, що розвиток духовності корелює з екзистенціальними вимірами людського буття. Таким чином, людина, що усвідомлено стає на шлях духовного розвитку, досягає її високого рівня і, відповідно, стану позамежного буття набуває духовного досвіду. Духовний досвід допомагає їй не тільки згідністю переживати будь-які катаклізми, а й стати співтворцем ноосферної цивілізації та Всесвіту.

Література

1. Бердяев Н.А. Дух и реальность. М. : Издательство АСТ; Харьков : Фолио, 2003. 679 с.
2. Булах І.С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : автореф. дис. ... д-ра. психолог. наук: 19.00.00 «Педагогічна та вікова психологія» ; Київ., 2004. 46 с.
3. Муретов М.Д. Учение о Логосе у Филона Александрийского и Иоанна Богослова. СПб.: «Издательство Олега Абышко», 2012. 448 с.
4. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Ноосферна цивілізація: від потенцій до нової реальності. *Вісник НАН України*. 2018. № 2. С. 71–80.
5. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія. Київ : Наш час, 2007. 280 с.
6. Репетій С.Т. Духовний розвиток особистості майбутнього фахівця: навчально-методичний посібник. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 170 с.
7. Соловьев В. С. Философское начало цельного знания. Минск : Харвест, 1999. 912 с.
8. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. Проблема людини та її меж : навчальний посібник / за ред. Н. Хамітова. Київ : КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. 296 с.
9. Философская антропология: словарь / под ред. Н. Хамитова. Киев : КНТ, 2016. 472 с.

Анотація

Репетій С. Т. Духовність в екзистенціальних вимірах людського буття. – Стаття.

У статті розглядаються різні підходи щодо тлумачення поняття «дух» та «духовність». Зазначено, що категорія «дух» цікавила ще античних учених. Філон Александрийський є одним із перших філософів, що дав характеристику духу. Відмічені модуси людини: дух, душа і тіло.

Висвітлено категорію «буття», що у філософській антропології розглядається як загальний спосіб існування людини. Відмічено, що у сучасній філософії

розглядають такі форми буття: буденне, граничне, позамежне. Розглянута сутність кожної форми буття. Людина, носій буденної свідомості, визначається несаможиттєвістю, піддається зовнішнім маніпуляціям. Творчий потенціал такої людини не розвивається.

Граничне буття заперечує буденне і відрізняється саможиттєвістю, самопізнанням, творчістю. Таке буття відрізняється розвитком особистої свідомості. Позамежне буття характеризується спрямуванням волі особистості до свободи і любові.

Кожна форма буття відповідає рівню розвитку духовності людини. Проводиться кореляція між формами буття і рівнем розвитку духовності людини. Рівень духовного розвитку визначається за її компонентами: духовна самосвідомість, духовна спрямованість, духовні риси характеру, духовна креативність, духовне спілкування, духовний досвід. Дана характеристика кожного компонента.

Розглянуто характерні риси особистості яка має особистісний світогляд, що є чинником для переходу від одної форми буття до іншої. Показником особистісного світогляду є глибокий аналіз свого існування, місця в суспільстві.

Звернено увагу на внутрішні трансформації людини, що живе в країні, на території якої відбуваються воєнні дії. Зазначено, що в часи, глобальних подій, які відбуваються в суспільстві і загрожують життю, у свідомості людей відбувається переоцінка цінностей і саме такий час сприяє переходу людських мас від буттєвого до граничного буття.

Розглянуто характеристика позамежного буття людини і рівня духовності, для якої властиве набуття безумовної любові. Такий стан веде до святості та співтворця Всесвіту.

Ключові слова: дух, духовність, буття, буденне буття, граничне буття, позамежне буття, ноосферна цивілізація.

Summary

Repetii S. T. Spirituality in existential dimensions of human existence. – Article.

The article considers different approaches to the interpretation of the concept of "spirit" and "spirituality". It is noted that the category "spirit" was of interest to ancient scientists. Philo of Alexandria is

one of the first philosophers to describe the spirit. Human modes are noted: spirit, soul and body.

The category of "being" is highlighted, which in philosophical anthropology is considered as a general way of human existence. It is noted that the following forms of existence are considered in modern philosophy: everyday, borderline, extra-boundary. The essence of each form of existence is considered. A person, the bearer of everyday consciousness, is defined by lack of independence and is subject to external manipulation. The creative potential of such a person does not develop.

Borderline existence denies the everyday and is characterized by independence, self-knowledge, and creativity. Such a being is distinguished by the development of personal consciousness. Extraterrestrial existence is characterized by directing the individual's will towards freedom and love.

Each form of being corresponds to the level of development of human spirituality. A correlation is made between forms of existence and the level of development of human spirituality. The level of spiritual development is determined by its components: spiritual self-awareness, spiritual orientation, spiritual character traits, spiritual creativity, spiritual communication, spiritual experience. The characteristics of each component are given.

The characteristic features of a person who has a personal worldview, which is a factor for the transition from one form of being to another, are considered. An indicator of a personal worldview is a deep analysis of one's existence and place in society.

Attention is drawn to the internal transformations of a person living in a country where military operations are taking place. It is noted that in the times of global events that take place in society and threaten life, a reassessment of values takes place in the minds of people, and it is precisely such a time that contributes to the transition of the human masses from material to marginal existence.

The characteristic of the extra-ordinary existence of a person and the level of spirituality for which the acquisition of unconditional love is characteristic are considered. Such a state leads to holiness and co-creator of the universe.

Key words: spirit, spirituality, existence, everyday existence, finite existence, extraterrestrial existence, noospheric civilization.